

УДК 37.017.4

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ

С. Ф. Рашидов

Стаття присвячена аналізу поняття «громадянськість» та деяким теоретичним і методологічним аспектам виховання громадянськості, якими є аксіологічний, гносеологічний та праксеологічний виміри.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, виховання, громадянські компетенції.

Актуальність проблеми. Виховання громадянськості у сучасному українському суспільстві не втрачає значущості. Економічна криза у поєднанні з відсутністю загальнонаціональної єдності, нерозвиненістю демократичних інститутів і низькою політичною культурою громадян, у тому числі і молоді, залишаються характерними рисами суспільно-політичного життя. Ці процеси актуалізують звернення до теоретичних і методологічних аспектів виховання громадянськості.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея виховання громадянськості хвилювала ще давньогрецьких філософів. Ще Арістотель у «Політиці» писав: «Адже виховання повинно відповідати кожному державному ладу; властивий кожному державному ладу характер зазвичай служить і збереженню ладу і самого початку – його встановленню, як, наприклад, демократичний характер – демократії, олігархічний – олігархії; і завжди кращий характер забезпечує кращий вид ладу» [1, с. 628].

Проблеми виховання громадянського ідеалу, громадянина, громадянських якостей порушували такі відомі вітчизняні педагоги, як Ващенко Г., Вишневський О., Сухомлинський В., Сухомлинська О., Филипчук Г. та ін. Філософсько-соціологічне розуміння громадянськості описано такими видатними зарубіжними вченими, як Гідденс Е., Даль Р., Дарендорф Р., Хабермас Ю. [2; 3; 4; 5].

Вихованню у молоді громадянських компетенцій присвячені національні та міжнародні документи [6; 7].

Проблемними питаннями в нашому дослідженні визначені наступні: зміст поняття громадянськість і теоретико-методологічні основи виховання громадянськості.

Метою статті є вивчення теоретичних та методологічних основ виховання громадянськості у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилаючись на «Закони» Платона, видатний німецький педагог ХХ століття Георг Кершенштейнер стверджував, що «...громадянське виховання є одним з найважливіших засад побудови держави» [8, с. 2].

Значущість виховання громадянськості можна обґрунтувати шляхом наступних роздумів. По-перше, громадянське суспільство розуміється, як правило, як найбільш розвинений ступінь у розвитку суспільної самоорганізації, найбільш цивілізована форма спільного буття людей; громадянське суспільство – найкраща із всіх відомих на сьогоднішній день форм суспільства.

Називаючи громадянське суспільство найбільш прогресивним суспільним устроєм, ми зазначаємо, що розуміння соціального прогресу істотно трансформується в постмодерністську епоху. «Сьогодні у всьому світі зростає виразне усвідомлення, що прогрес не може більше виражатися лише в технології або в матеріальних стандартах життєвого рівня. Соціальний устрій, в якому моральні та естетичні норми, політика або доктрина деградує, не є таким, що прогресує, яким би багатим або технічно витонченим він не був» [9, с. 475].

По-друге, громадянське суспільство розуміється і як соціальна система, що забезпечує максимально можливий рівень комфортності існування і соціального захисту, збереження і реалізацію громадянських прав і свобод особистості.

«У цьому випадку громадянське суспільство – середовище, в якому сучасна людина законним шляхом задовольняє свої потреби, розвиває індивідуальність, приходять до усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності; вона засвоює те, що її особисте благополуччя залежить від інших і завдяки цьому стає громадянином, готовим відігравати роль на політичній арені держави» [10, с. 262-263].

Практична реалізація здатності особистості до соціального акту надає їй можливість постійно співвідносити своє світосприйняття та світогляд із соціальною практикою, із загальнолюдськими та національними цінностями, із цивілізованими формами людського буття. Громадянське суспільство – це простір буття суспільної людини.

Одна з ознак громадянського суспільства – постійне включення громадян у процеси самостійного вирішення актуальних суспільних проблем незалежно від сфер політики і підприємництва в межах

добровільних громадянських асоціацій. Тому чинником, що визначає «якість» громадянського суспільства, можна виділити відношення громадян до найважливіших соціальних проблем і, отже, постійну включеність громадськості в діяльність.

Поняття громадянськості має безліч аспектів і, відповідно, різні соціальні науки розглядають його з різних точок зору: одні дослідники вкладають в нього виключно педагогічний сенс, інші – соціальний, треті – політичний. Зазначимо, що таке положення негативно позначається на методологічній базі досліджень. У соціології громадянськість розуміється як «сукупність правил і ресурсів, які сприяють виробництву/відтворенню соціальних інститутів, зафіксованих у часі та просторі» [11, с. 68].

У політичних науках також відзначають багатозначність поняття «громадянськість»: «1) антитеза аполітичності, активна і свідомо включеність у справи політичного співтовариства; 2) психологічне відчуття себе громадянином, повноправним у політичному співтоваристві; 3) здатність та готовність виступати у ролі громадянина; 4) вища чеснота вільного і повноправного учасника політичного співтовариства; 5) прихильність інтересам політичного співтовариства, готовність йти на жертви заради цих інтересів» [12, с. 78]. У «Політичній енциклопедії» під «громадянськістю, як правило, розуміється комплекс певних політичних, соціально-психологічних та моральних якостей політичних суб'єктів» [13, с. 293].

Заслужують на увагу також досягнення педагогічної науки. Наведемо як приклад визначення Сухомлинської О. В., яка під громадянськістю розуміє «інтегративну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе соціально, морально, політично й юридично дієспроможною» [14]. Л. Печуркіна-Шумейко вважає, що складові такого складного соціально-педагогічного явища як громадянськість – це патріотизм, моральна культура, інтернаціоналізм, правова культура, політична культура, економічна та екологічна культура, в яких цілісно поєднуються інтелектуальні, емоційно-вольові та практичні аспекти життєдіяльності людини як члена суспільства [15]. Академік С. Гончаренко зазначає, що громадянськість «виражається у почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів» [16, с. 75].

Варто зазначити, що у науково-педагогічній літературі та міжнародних документах зустрічаються такі вирази, як: виховання республіканської громадянськості, виховання ліберальної громадянськості, виховання демократичної громадянськості та інші [7, 14]. «І тут немає (і не може бути) одноманітного й уніфікованого підходу до вирішення цієї проблеми, про що свідчить і аналіз сучасних наробок: одні автори у своїх концептуальних підходах ставлять на перше місце у громадянському вихованні дітей та молоді в Україні державні інтереси, інші – інтереси особистості; перші висувають на передній план національну ідею та національні цінності, інші відштовхуються в першу чергу від загальнолюдських цінностей; відстоюють ідею полікультурності тощо» [14].

Підкреслимо, що у роботах радянських педагогів подана проблема, як правило, розглядалася з позицій патріотизму, дружби народів, інтернаціоналізму та неуклінного дотримання людиною своїх громадянських обов'язків, неявно передбачаючи при цьому, що права громадянина забезпечує держава. Не випадково відсутнє визначення поняття «громадянськість» у багатотомній «Філософській енциклопедії», немає його і в «Філософському енциклопедичному словнику», що вийшов у 1989 р. Його також немає у «Скороченому словнику з соціології», виданому Політвидавництвом у 1988 р. та у ряді інших словників з гуманітарних галузей знань. Така ситуація, можливо, пов'язана із тим, що проблеми громадянськості здебільшого зводились до патріотизму та розроблялися у проблематиці комуністичного виховання, одним з аспектів якого було патріотичне виховання молоді, яке часто розумілося як військово-патріотичне.

Громадянськість у визначеннях радянських авторів зводиться до підпорядкування особистості державі, до пасивного виконання громадянином своїх обов'язків перед нею. Громадянську активність людина повинна була проявляти у боротьбі з порушеннями і порушниками правопорядку, встановленого державою, але не в боротьбі за свої демократичні права і свободи, декларовані державою.

У наведених вище визначеннях можна помітити, що громадянськість трактується як багатоаспектне соціальне явище, яке містить у собі ряд нормативних положень та визначні особливості свідомості громадянина, його соціально значиму активність та специфічні громадянські якості, які обов'язково притаманні особистості як громадянину держави і які необхідно формувати у молоді у процесі її соціалізації.

З урахуванням вищенаведених дефініцій, ми пропонуємо своє визначення. Громадянськість – це якість індивіда, яка дозволяє йому здійснювати та захищати свої права та свободи, бути відповідальним, відігравати активну роль у суспільно-політичному житті з метою просування та захисту принципів демократії. Громадянськість характеризується розвинутою політичною свідомістю і правовою культурою, почуттям патріотизму, любов'ю до батьківщини, які поєднуються з відповідальністю за підтримання життєздатності та удосконалення функціонування існуючих соціально-політичних інститутів, а також зі сприйняттям себе як активного суб'єкта політичного процесу, повноправного громадянина держави, який володіє сукупністю особистих прав, свобод та зобов'язань перед суспільством. «Саме відповідальна, позбавлена ілюзій, самокритична свідомість є істинно громадянською і може розглядатися як свідомість члена громадянського суспільства, в якому його високі особисті якості, розуміння ним обов'язку, усвідомлення ним своїх прав і свобод, здатність до самозвітності (громадянська самосвідомість) служать гарантією громадянських достоїнств самого суспільства і громадянських відносин у ньому» [12].

Методологічною основою виховання, на наш погляд, є аксіологічний, гносеологічний та праксеологічний виміри. Аксіологічний (ціннісний) вимір громадянськості фокусується на аналізі певних цінностей і представляє особистість як носія специфічної системи ціннісних орієнтацій і сформованих на їх основі уподобань та переконань. Індивід у цьому випадку характеризується особливою позицією по відношенню до соціальних проблем і стану суспільства в цілому, до своєї ролі в суспільному процесі, оцінкою своїх та чужих вчинків. Характеристики громадянської позиції, почуття патріотизму, співвідношення ціннісних орієнтацій та відношень є якісними показниками сформованості громадянськості особистості. Проблеми виховання громадянськості особистості в її аксіологічному вимірі зводяться до того, наскільки актуальні подані цінності для індивіда, чи суперечать нові цінності засвоєним раніше, наскільки відкрита ціннісна система особистості? Зі всієї сукупності суспільних відносин для феномена громадянськості пріоритетне значення мають відносини, які встановлюються у процесах задоволення людьми їхніх інтересів, реалізації прав та свобод.

Громадянськість утворюється в процесі фундаментальної взаємодії людини, громадянського суспільства та держави на підставі

соціально-політичних, моральних та правових цінностей. У цьому зв'язку особливого значення набуває аналіз громадянськості саме в аксіологічному напрямі, його дослідженні як блага, чесноти, цінності.

З одного боку, разом зі зниженням цінності громадянськості знижують свою значущість й інші, загальнолюдські цінності – свобода, рівність та справедливість, по відношенню до яких громадянськість виступає засобом їх існування.

Гносеологічний (пізнавальний) вимір громадянськості звертає увагу на засвоєння індивідом знань, необхідних для самореалізації як повноправного громадянина. Формування громадянськості означає, що індивід набуває специфічної когнітивної та комунікативної компетенції, формує особливий світогляд, здатність пояснювати та визначати ситуацію з точки зору громадянськості та патріотизму.

Варто зазначити, що йдеться про громадянські компетенції. У сучасній науці зустрічається ряд доволі близьких за своїм змістом термінів – «громадянська компетентність», «громадянська компетенція», «компетенції громадянськості». Компетенції – комбінація знань, навичок та відношень у відповідному контексті. У даному контексті – це компетенції, необхідні індивіду для активної громадянськості, соціальної включеності та реалізації своїх прав і свобод. Заслужують уваги Рекомендації Ради Європи під назвою «Ключові компетенції для навчання протягом всього життя», де визначено зміст і сутність громадянських компетенцій: «Громадянські компетенції дозволяють індивідам у повному обсязі брати участь у громадянському житті, ґрунтуючись на знаннях соціальних та політичних понять і структур та готовності до активної та демократичної участі. Громадянські компетенції базуються на знаннях понять демократії, справедливості, рівності, громадянськості та громадянських прав, включаючи текст Хартії про Фундаментальні Права в Європейському Співтоваристві і міжнародних деклараціях, а також на знаннях того, як вони застосовуються різними інститутами на місцевому, регіональному, національному, європейському та міжнародному рівнях. Вони включають знання як сучасних подій, так і основних подій та тенденцій національної, європейської та світової історії. Додатково має бути сформовано уявлення про цілі, цінності та політику суспільних та політичних рухів. Також надзвичайно важливе знання процесу європейської інтеграції та європейських структур, основних цілей та цінностей, а також обізнаності у різноманітті та культурній ідентифікації в Європі» [17]. У самому загальному вигляді

це знання про принципи функціонування соціальної системи, про права та обов'язки, про норми поведінки, про свободи тощо.

Під громадянською компетентністю німецький вчений Хефрід Мюнклер розуміє «сукупність передумов, які кваліфікують, як для того, щоб реалізовувати права, так і для того, щоб виконувати обов'язки, котрі обумовлені статусом громадянства. Вона вбирає в себе певні якості як інтелектуального, так і морального характеру» [18]. Автор виділяє три аспекти такого роду компетенцій: когнітивний – певний рівень знань, а також певний рівень готовності та здатності до оволодіння цими знаннями, який може вважатися необхідним для того, щоб забезпечити партиципацію; процедуральний – знання та здібності, які необхідні для того, щоб потенційний політичний фактор дійсно зумів би реалізувати існуючі в межах даного інституційного порядку можливості впливу та партиципації; габітуальний – наявність здатності (навичок) та внутрішніх настанов, необхідних для того, щоб знання про устрій політичної системи і про реально існуючі шляхи для вирішення проблем, що виникають, доповнювалось відповідною практичною активністю. Габітуальна компетентність важлива при продуціюванні так званих колективних благ, тобто тих ресурсів, якими послуговується кожний, незалежно від власного внеску до їхнього примноження. Виходячи з цього, формування громадянськості на прагматичному рівні визначається характеристиками діяльності суспільних організацій та громадянської активності особистості.

Основними питаннями у проблемі виховання громадянськості на гносеологічному рівні є: наскільки досяжні такі знання індивіду, наскільки вони відповідають його культурному рівню та наскільки успішно вписуються в існуючу картину світу індивіда. Якісним показником сформованості даного рівня громадянськості буде обсяг громадянських знань.

Прагматичний (діяльнісний) вимір громадянськості звертає увагу на те, що громадянське суспільство характеризується особливим становищем системи комунікацій, громадянської активності його представників, тобто певною практикою суспільних відносин, поведінкою індивідів. «Формування особистості передбачає розвиток процесу постановки мети і, відповідно, розвитку дій суб'єкта. Дії, все збільшуючись, наче переростають те коло діяльностей, які вони реалізують, та вступають у суперечність з мотивами, які спричинили їх появу» [19]. Навички у сфері громадянських компетенцій пов'язані зі здатністю ефективно взаємодіяти з іншими у публічній сфері та

демонструвати солідарність і зацікавленість у вирішенні проблем соціальних груп. Вони вбирають в себе критичну та творчу рефлексію і конструктивну участь як в діяльності співтовариств, так і в прийнятті рішень на загальнонаціональному рівні.

Процес виховання громадянськості у студентській молоді можна поділити на методи формування громадянської компетентності (формування інтелектуальних навичок) та методи виробки громадянських навичок (проведення соціологічних опитувань, робота у благодійних організаціях, участь в органах студентського самоврядування, у створенні суспільних проєктів, в управлінні університетом). Навчальні плани в системі японської освіти у ВНЗ, наприклад, включають обов'язкову загальноосвітню підготовку громадянина та підготовку власне фахівця [20].

Висновки. Таким чином, встановлено, що, по-перше, виховання громадянськості передбачає взаємодію людини, громадянського суспільства та суспільних інститутів (в тому числі університету) на підставі соціально-політичних, моральних та правових цінностей. По-друге, громадянськість є якістю індивідів, яка дозволяє громадянам вільно об'єднуватися у добровільні асоціації для відстоювання своїх приватних чи суспільних інтересів. По-третє, навички у сфері громадянських компетенцій пов'язані перш за все зі здатністю людини захищати свої права та свободи. Подальшого аналізу потребує проблема співвідношення понять «громадянськість» і «патріотизм».

Література

1. Аристотель. Сочинения. - В 4-х т. - Т. 4. М., «Мысль». - 1984.
2. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. - 2-е изд. - М.: Академический Проект, 2005. - 528 с.
3. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-3.html>
4. Дарендорф Р. После 1989 г. Мораль, революция и гражданское общество. Размышления о революции в Европе. - М., 1998. - 271 с.
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. - М., 1995. - 245 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kinu.gov.ua/sport/control/uk/pufalisci/article7art_id=99794&cat_id=9426
7. Хартия Совета Европы о воспитании демократической гражданственности и образовании в области прав человека [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ug.ru/announcement/9>

8. Кершенштейнер Г. Гражданское воспитание школьников // Избранные сочинения / Пер. с нем. М.М. Рубинштейна. - М.: Книгоиздательство К.И. Тихомирова, 1915. - 322 с. С. 1-109.
9. Тоффлер Э. Третья волна. - М., 1999. - 781 с.
10. Гегель Г. Философия права. - М., Л., 1934.
11. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. - 2-е изд. -М.: Академический Проект, 2005. - 528 с.
12. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянова. - М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. - 1993. - 431 с.
13. Политическая энциклопедия / В 2 тт. - М.: «Мысль», Т.1.
14. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання: спадщина і сучасність [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.novadoba.org.ua/data/metod/suhoml.html
15. Печуркіна-Шумейко Л. Формування громадянськості підлітків засобами соціально-культурної діяльності [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.knukim.edu.ua/conferences/2004/proceedings/pechurkina-shumeiko.htm.
16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. - К., 1997.
17. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни. Рекомендации Парламента Совета Европы от 18 декабря 2006 г. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://adukatar.net/wiki/index.php?structure_id=221
18. Мюнклер Х. Гражданская компетентность [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ravvoz.ru/dov/munklerpgk.doc
19. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://intelligence.su/lib/0002720.htm>
20. Краснова Г.А. Открытое образование: цивилизационные подходы и перспективы. М.: Изд-во РУДН. 2002 г. ido. rudn.ru/ido.aspx?id=book3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ

С.Ф. Рашидов

Статья посвящена анализу понятия «гражданственность» и некоторым теоретическим и методологическим аспектам воспитания гражданственности, коими прежде всего являются аксиологическое, гносеологическое и праксеологическое измерения.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданственность, воспитание, гражданские компетенции.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF CIVIC EDUCATION

S.F. Rashydov

The article is devoted to analysis of the concept "citizenship" and some theoretical and methodological aspects of civic education: axiological, epistemological and praxeological.

Keywords: civil society, citizenship, education, civic competence.

Рашидов Сейфулла Фейзуллаевич – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

Rashydov Seifulla Feyzullayovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

УДК 37.037

ХУДОЖНІ ПОТРЕБИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

С. С. Рашидова

У статті аналізується феномен художніх потреб у ракурсі досліджень гуманітарних наук – філософії (естетики), психології, педагогіки. Визначається, що художні потреби – це потреби у споживанні чи створенні художнього продукту, твору мистецтва, потреби у художньо-творчій діяльності. Тому не випадково художні потреби часто пов'язують з розвитком творчих здібностей. Адже саме творчі люди здатні перетворювати світ, і саме стала потреба в мистецтві (художній творчості) має породжувати творчу особистість. Дослідники гуманітарного знання доводять надзвичайну значимість художніх потреб, точніше їх наявності у людині як феномену, що спроможний до зцілення, продовження життя і молодості, що має активну перетворюючу силу як на особистість, так і на світ. Художня потреба виступає